

Iulian Mihai DAMIAN
(Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Cluj-Napoca) | **„Terra sanguine rubricata”
sau Rogerius de Apulia și
memoria selectivă a unui dezastru**

Abstract: („*Terra Sanguine Rubricata*” or Rogerius of Apulia and the Selective Memory of a Disaster) Few monuments of medieval Latin literature refer to the Romanian lands. One notable exception is undoubtedly the *Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungariae*, written by Master Roger, archdeacon of the cathedral of Oradea, around 1243. Accessible to the Romanian readers through the 1935 translation by Gheorghe Popa Lisseanu, the work continues to arouse the interest of historians, who considered it an important and objective historical source on the great Mongol invasion of 1241/1242. However, some of the author’s omissions of important realities of his times have generated much debate. A more accurate philological and literary analysis, however, is able to explain the author’s bias, his selections and omissions in recalling the tragic events of which he had been a direct witness. Certain ethnic and social realities also appear distorted in the narrative, the most interesting case being that of the German settlers in Hungary and Transylvania. Deciphering the political and cultural context to which the author refers provides a key to understanding how he attempts to construct the memory of that tragic chapter of Eastern-European history.

Keywords: *medieval Latin literature, master Roger, Great Mongol invasion, selective historical memory, Transylvanian Saxons.*

Rezumat: Puține dintre monumentele de literatură latină medievală se referă la spațiul românesc. Una dintre excepțiile notabile o reprezintă, fără îndoială, *Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungariae*, scrisă de arhidiaconul catedralei din Orădea Rogerius în preajma anului 1243. Accesibilă publicului român prin traducerea îngrijită de Gheorghe Popa Lisseanu în 1935, opera continuă să suscite interesul istoricilor, fiind considerată un izvor istoric important și obiectiv cu privire la marea invazie a tătarilor din anii 1241/1242. Cu toate acestea, omisiunile autorului cu privire la realități importante ale vremurilor sale suscită, de mai bine de un secol, importante dezbateri. O analiză filologică și literară mai atentă este în măsură, însă, să explicitizeze selecția operată de autor în rememorarea tragicelor evenimente, precum și anumite omisiuni ale sale. Anumite realități etnice și sociale apar, de asemenea, reflectate distorsionat în lucrare, cazul cel mai interesant fiind cel al coloniștilor germani din Ungaria și Transilvania. Decelarea contextului politic și cultural la care autorul se raportează oferă o cheie pentru înțelegerea modului în care el încearcă să construiască memoria a aceluia tragic capitol din istoria medievală a Europei răsăritene.

Cuvinte-cheie: *literatură latină medievală, Rogerius, marea invazie tătară, memorie selectivă, sașii transilvăneni.*

În loc de introducere – o pledoarie pentru o nouă ediție românească

Creațiile literare medievale care pot fi puse în legătură cu spațiul locuit de români sunt relativ puține ca număr. Printre cele de limbă latină¹ se remarcă, prin particularitățile sale, textul căruia îi sunt dedicate aceste pagini. Cunoscut publicului românesc sub titlul „Rogerii *Carmen miserabile*”, respectiv „*Cântecul de jale de Rogerius*”, el rămâne și astăzi accesibil în ediția și traducerea românească din 1935, îngrijită de reputatul istoric și filolog Gheorghe Popa-Lisseanu, publicată în seria „Izvoarele istoriei românilor” (Rogerius 1935). Două recente reeditări anastatice (Rogerius 2006 și Rogerius 2020), dincolo de meritul de a face mai accesibilă opera, au și limite considerabile, vehiculând o serie de informații astăzi depășite (unele chiar dovedite ca fiind neadevărate), respectiv a unor poziții de „școală istorică” nesustenabile. Argumentele în favoarea unei noi ediții interesează toate cele trei paliere pe care un astfel de demers, bazat pe principii critice riguroase, le pretinde: necesitatea integrării studiilor internaționale de filologie textuală dedicate operei (cu precădere a celor maghiare și germane)², constatarea că (în mod inexplicabil) traducerea românească din 1935 omite traducerea anumitor pasaje și, mai ales, faptul că studiul introductiv și aparatul critic nu mai reflectă cunoașterea istorică și filologică pe acest subiect. Toate aceste argumente ne determină să credem că, în acest caz (ca și în altele, de altfel), nu ne rămâne altceva de făcut decât să adoptăm modelul marilor culturi europene de a re-propune, odată la câteva decenii, noi ediții critice pentru operele literare cu o însemnătate deosebită, precum această sursă istorică și literară unică prin bogăția informației ce o oferă.

Dincolo de această pledoarie, dificultățile unui astfel de demers editorial bazat pe principii cu adevărat critice nu lipsesc, textul neavând o tradiție textuală manuscrisă utilă în acest sens (singurul manuscris identificat până astăzi reproduce ediția în incunabul; Almási 2003, 90-92). Toată critica textuală modernă se bazează, de fapt, pe cele două ediții apărute în incunabul în cursul anului 1488, în martie la Brno (grație tipografilor Conrad Stahel și Mathias Preunlein), respectiv în iunie la Augsburg (în

¹ Deși tentative de studiere relativ sistematică a acestui patrimoniu textual există încă din interbelic, domeniul a rămas până astăzi puțin frecventat de clasiști. O tentativă de impulsioneare, cu valențe didactice, o reprezintă cursul de literatură latină medievală și premodernă ținut de autorul acestor rânduri la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (LLL6122, destinat anului III). Particularitatea acestui demers constă tocmai în încercarea de a ilustra tematicile majore ale istoriei literare și culturale a Europei latine (secolele XI-XVI) prin opere legate de spațiul românesc. Ideea este aceea de a le oferi mai tinerilor noștri colegi o introducere către acel vast univers de limbă latină post-clasică în general puțin cunoscut.

² Pentru a rămâne cât mai concisi, ne limităm în a semnală principalele ediții critice publicate după 1935, și anume cea maghiară a lui Juhász László (Rogerius 1938), cea germană îngrijită de Helmut Stefan Milletich (Rogerius 1979), respectiv una internațională, cu introducere, traducere și aparat critic în engleză, îngrijită de János M. Bak and Martyn Rady (Master Roger, 2010). În aceeași zonă a „vârfului de aisberg” în studiile pe această temă se situează și câteva dintre traducerile recente ale lucrării, cea maghiară a lui Horváth János (Katona 1981), cea germană a lui Hansgerd Göckenjan (Göckenjan și Sweeny 1985) și cea italiană (Radulović 2012).

atelierul lui Erhard Ratdolt, finanțator fiind Theobald Feger din Buda). În ambele cazuri lucrarea apărea sub titlul, oarecum ambiguu, *Epistola magistri Rogerii in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta*, și era publicată în appendice la *Chronica Hungarorum* a lui János Thuróczi. Ambele lucrări, destinate spațiului german într-un moment politic cu totul aparte – ocuparea Vienei și a Austriei superioare de către trupele lui Matia Corvin, se înscriau într-o abilă campanie de propagandă anti-habsburgică (și, implicit, anti-imperială), orchestrată, printre alții, de episcopul de Oradea Jan Filipec, diplomat și consilier de încredere al regelui (numit mare cancelar în 1484). Nu se cunosc împrejurările în care opera lui Rogerius a ajuns să-și îngemăneze destinul cu cel al cronicii lui Thuróczi, dar o ipoteză acceptată de o bună parte din critică sugerează că manuscrisul care a stat la baza ediției s-ar fi păstrat tocmai într-una dintre bibliotecile medievale din Oradea¹.

O atare tradiție textuală simplifică doar în aparență rolul editorului modern, căci obligă la o mai atentă interpretare lexicală, stilistică și de conținut a textului latinesc, în încercarea de a decela interpolările editorilor din secolul al XV-lea de nucleul original al operei lui Rogerius. Un astfel de demers a preocupat, deja din secolul trecut, filologii ce s-au aplecat asupra textului, cu rezultate importante, transpuse însă doar parțial în noile ediții critice ale lucrării.

Un important stimul pentru aprofundarea misterelor ce încă învăluie acest text vine dinspre studiile istorice, care apreciază lucrarea drept un izvor cu totul aparte pentru cunoașterea unui eveniment istoric major precum trauma colectivă majoră și cu consecințe de durată reprezentată de marea invazie a tătarilor din anii 1241/1242. *Carmen miserabile* conține, în fapt, numeroase detalii (unele unice) referitoare la manevrele complexe efectuate de tătari în atacul lor concertat asupra Transilvaniei și Ungariei, care permit reconstrucția acurată a succesiunii evenimentelor, culminate cu înfrângerea suferită de armata regală la Muhi, pe râul Sajo (11 aprilie 1241), respectiv fuga regelui Bela al IV-lea în Dalmația. Multe dintre aceste momente Rogerius le trăiește direct, altele afirmă că le-a aflat de la persoane de încredere, la rândul lor martori oculari, după cum el însuși mărturisește în prologul operei, prilej cu care el revendică obiectivitatea lucrării sale: „*Multa quidem invenietis in eo, que meo subiacuerunt aspectui, plurimaque propriis palpavi manibus, nonnullaque a fide dignis didici, in quorum illa fuerunt presentia perpetrata*” (Master Roger 2010, 132). Cercetarea istorică a putut constata că aceste afirmații sunt cât se poate de consistente, unele dintre detaliile furnizate de Rogerius găsindu-și confirmare în alte surse documentare, în cercetări arheologice sau chiar în metode de interpretare științifică a trecutului din cele mai recente. Câteva astfel de studii, bazate pe interpretarea schimbărilor climaterice care ar fi înlesnit traversarea regiunilor deșertice din Asia centrale de către un număr atât de mare de oameni călări și, implicit, atacul tătar asupra

¹ Episcopul, unul dintre promotorii umanismului la Oradea (Jakó 1977, 55-56), este sponsorul activității tipografice de la Brno (v. János Bak și Martyn Rady, *Introducere* la Master Roger 2010, XLI) și un apropiat colaborator al cronicarului János Thuróczi.

Europei răsăritene și centrale (iar, apoi, ar fi influențat retragerea lor, altfel greu de explicat), confirmă descrierile lui Rogerius, care relatează despre o perioadă excepțional de ploioasă, cu râuri ieșite din matcă și lunci inundate în Transilvania (Büntgen și Di Cosmo 2016; Kiss 2014); iar aceste concluzii își găsesc confirmare prisma istoriei economice și sociale a regiunii (cfr. Fara 2014).

Rogerius și „modernitatea” sa

Și în trecut rezervele istoricilor legate de textul lui Rogerius au fost puține: spiritul său fin de observație nu a trecut neobservat, și nu puțini l-au elogiat pentru „șiretenia” sa, precum și pentru „gândirea rațională, italiană, aproape modernă” (Engel 2001, 98; Master Roger 2010, III). O bună parte din lucrarea sa este, de fapt, aproape o biografie, gen cu totul excepțional în Evul mediu. El însuși subliniază faptul că scrierea este rezultatul unei experiențe directe, dramatice și cât se poate de traumatice, dar care îl autorizează să se definească drept un „expert”: „*Et sciant cuncti hec me temere non referre, quod, quisquis ad manus ipsorum devenerit Tartarorum, si natus non fuisset melius esset ei, et sentiet se non a Tartaris, sed in Tartaro detneri. Hoc refero ut expertus*” (Master Roger 2010, 134). Termenul primește o valență cât se poate de concretă dacă se ține cont de faptul că textul a fost scris în pregătirea lucrărilor Primului conciliu de la Lyon, din anul 1245, pe a cărui agendă figura și organizarea apărării împotriva tătarilor, dacă cu chiar a unei ample acțiuni ofensive (sub forma unei cruciade). De aprecierea istoricilor s-a bucurat și prima parte a operei, care – prin organizarea materiei – relevă modul sistematic și analitic de gândire al lui Rogerius, o *forma mentis* profund influențată de mediul universitar. Căutând să explice colapsul regatului în fața hoardelor tătare, de exemplu, el recurge la argumente morale, interpretate în cheie politică, conform viziunii creștine. Le analizează într-un mod foarte pragmatic, aproape ca un istoric modern, evidențiind cauzele lipsei de coeziune internă din Regatul ungar. Analiza sa este structurată conform principiilor scolasticii medievale, specifice oratoriei și dialecticii universitare, propunând o serie de *causae odii* și de *responsiones* (fiecare câte cinci la număr, cap. III-VII, respectiv VIII-XII).

La nivel stilistic și literar, opera reflectă chiar mai elocvent formația înaltă, universitară, ecleziastică, dar și juridică și literată a lui Rogerius, precum și legăturile sale strânse cu Roma și Curia papală, ambientul căruia, în fapt, îi este adresată lucrarea. Un profil biografic al său, chiar dacă foarte schematic, explicitează aceste raporturi (cfr. Surdich 2017). Născut între 1201 și 1205 în Apulia (cel mai probabil la Torrecuso, lângă Benevento), Rogerius are o carieră tipică pentru un prelat legat de Curia romană, în jurul căreia se formează și apoi activează vreme de aproape douăzeci de ani, circa între anii 1230-1250 (ca membru al suitei a doi importanți „cardinali *de Curia*”, prelat, diplomat, respectiv participant la Primul conciliu de la Lyon). Își va încheia activitatea într-o poziție ecleziastică prestigioasă, în fruntea arhiepiscopiei de Split (*Spaletum*), pe care va păstori vreme de 16 ani, între 1249/1250 și 1266 († 14 aprilie).

Profilul său biografic, așa cum reiese din *Carmen miserabile*, își găsește confirmare în relatările lui Toma din Split, un canonic apropiat lui, care îl descrie drept om harnic, bun administrator al bunurilor temporale („*vir satis industrius et in augendis rebus temporalibus multum sollicitus et intentus*”, Thomas of Split, 2006, 362), iscusit întru ale politicii, dar și iubitor al bunurilor de lux și al ospetelor. Tot grație lui deslușim și legăturile sale cu Regatul ungar și dedesubturile instalării sale la Oradea în fruntea capitolului catedralei: „*Fuerat autem clericus, capellanus cuiusdam cardinalis Iohannis Toletani, quem frequenter pro suis et ecclesie negotiis procurandis in Hungariam mittere solitus erat*” (*Ibid.*, 358). De fapt, biograful reține doar parte din informație, căci Rogerius, înainte de a fi cooptat în suita cardinalului Ioan de Toledo (în jurul anului 1244), venise în Ungaria împreună cu un alt cardinal *de Curia*, Giacomo Pecoraria da Piacenza (1170-1244), episcop Preneste, exercitând aceeași funcțiune de capelan al cardinalului. Misiunea cardinalului legat Giacomo Pecoraria era una cât se poate de delicată, cu mai multe mize, printre care și cea de a aplana conflictul intern dintre regele Andrei al II-lea și fiul său Bela, voievod al Transilvaniei și viitor rege (în a cărui declanșare un rol hotărâtor o avuse acordarea de privilegii nobilimii prin Bula de aur din 1222), de a apăra interesele Sfântului Scaun în delicata chestiune a alungării Ordinului Teuton din Țara Bârsei (în 1226), dar și legate de funcționarea episcopatului misionar al Cumaniei în directa subordonare a Sfântului Scaun (cum remarcă Turcuș 2022). În aceste circumstanțe și, fără îndoială, în urma recunoașterii unor merite dobândite în serviciul cardinalului legat, Rogerius ajunge arhidiacon al catedralei din Oradea, administrator *de facto* al bunurilor ecleziastice din oraș în absența episcopului (un anume Benedict, care va fi ucis de tătari la Mohi în aprilie 1241).

Aceste elemente biografice își găsesc confirmarea în *Carmen miserabile* nu numai la nivelul conținutului, ci și la nivelul stilistic. Educația autorului nostru și legăturile sale cu ambientul ecleziastic roman sunt perfect sesizabile în aplicarea riguroasă, pe tot parcursul operei, a principiilor de *ars dictaminis* și, mai specific, a aceluia *Cursus Curiae Romanae*, care caracterizează producția de cancelarie papală, începând cu pontificatul lui Urban al II-lea (cfr. Curtius, 2013, 147-152 și Janson 1975). Textul lui Rogerius este un excelent exemplu de proză ritmată medievală, gen care reia principiile antice, ciceroniene, specifice pentru genul *mixtum et compositum* sau *artifex allocutio*, și le adaptează exigențelor corespondenței Curiei romane. În faza sa de maturitate (sec. XII-XIII), *Cursus Curiae Romanae* este imitat de majoritatea cancelariilor Europei latine și nu se limitează doar la epistole, ci caracterizează și bună parte din producția literară. *Carmen miserabile* este un produs al acestei faze, fiind caracterizat de aplicarea riguroasă a acestor principii și un maxim de atenție stilistică mai ales pentru ultimele cuvinte dinaintea unei închideri majore, așa-zisele *clausulae* metrice. Studiile sistematice ale filologilor maghiari (în special Horváth 1954, 240-241; dar și Juhász László în Rogerius, 1938, respectiv și Turchányi 1903) au relevat recursul constant al lui Rogerius la principiile prozei ritmate. În prefața operei, de exemplu, el adoptă aproape constant un *cursus velox* pentru *clausulae* (deci închideri de tipul: *imperatorie majestatis*); în capitolul XXXI din *Carmen miserabile* (Master Roger

2010, 193) când reproduce textul unei scrisori regale pe care tătarii ar fi falsificat-o pentru a-i introduce în eroare pe locuitori, Rogerius renunță programatic la *cursus*, tocmai pentru a marca faptul că textul nu îi aparține și că a fost redactat de un diac de cancelarie cu competențe limitate. Asemenea mesaje ascunse între rândurile lucrării sale pot apărea astăzi niște complicate jocuri intelectuale; în epoca lui Rogerius reprezentau o adevărată marcă de autenticitate a unui text, iar interlocutorii săi curiali, cu urechea lor antrenată, erau capabili să le perceapă de la prima lectură.

Memoria selectivă a lui Rogerius

Aceste observații legate de stilul lui Rogerius obligă la o reconsiderare a dimensiunii literare a operei sale, pe care, din exigențe de concizie, le vom limita în acest context la câteva considerații sumare. Nu i se poate nega textului o valență funcțională, de natură informativă (destinat contemporanilor și nu neapărat posterității) cu privire la cauzele, desfășurarea și consecințele marii invazii a tătarilor în Ungaria, dar și cu o puternică încărcătură personală, susținută de numeroase elemente „autobiografice”, inserate cu intenția de auto-promovare în ochii papalității și protectorilor săi din Curia romană. Scriitura lui Rogerius nu este lipsită, însă, de valențe literare, iar din spatele pozițiilor sale aparent moderate răzbate o viziunea politică și o ideologie clară, idei pe deplin împărtășite de interlocutorii săi direcți. Intrând, așadar, *in medias res*, se cuvine să ne întrebăm în ce măsură „obiectivitatea” lui Rogerius este influențată de aceste aspecte, care îmbină elemente ce țin de personalitatea și formația sa, de propriile sale convingeri, dar și de codul specific mediului din care provine, cu tradiția literară la care opera se raportează. De la Tacitus încoace, dincolo de apelul la obiectivitate și la o scriitură „*sine ira et studio*”, câți dintre autori s-au putut dezbăra, cu adevărat, de ei înșiși (de pasiuni și atașamente, așadar) în operele lor? Fără îndoială, nu Rogerius. Prizonier al tătarilor și captiv al unei realități îngrozitoare (cum el însuși se prezintă), deci condiționat de limitări fizice în cunoașterea realității și, în același timp, marcat psihologic de experiența sa traumatică, el își permite o serie de libertăți, care îl autorizează să adapteze genul epistolar (atât de vast și variat, de altfel) la formele, tonul și resursele literare specifice „cântecului de jale” (*lamentum* sau *Klagenlied*), gen poetic cu o incidență suficient de amplă în lumea medievală. Aspectul nu pare să fi scăpat atenției editorilor de la 1488 (sau, eventual, precedenților copişti), judecând după titlul ambiguu atribuit operei, de „*Epistola in miserabile carmen...*”. Această ambiguitate, de altfel, i-a determinat pe anumiți exegeți moderni chiar să se întrebe dacă textul manuscris nu cuprindea inițial și o compoziție poetică de acest gen, care ar fi însoțit „epistola” (cfr. Master Roger 2010, XLII). Dar nici un argument intern nu autorizează o astfel de interpretare.

Important este că recursul la acest artificiu literar îi oferă lui Rogerius posibilitatea să opereze o selecție între posibilele sale exemple, optând pentru cele mai pregnante, capabile să-și impresioneze cititorii, nu arare ori prin grozăviile descrise,

prezentate într-un crescendo demn de măștrii genului *horror* contemporan (cfr. Cocci 1996, 176; Radulović 2012).

Mai surprinzătoare, însă, ni se pare constatarea că, până și în cazul unor astfel de episoade, Rogerius recurge la construcții literare și intelectuale din cele mai rafinate, redade într-un limbaj elegant și, în același timp, cât se poate de pregnant. Un bun exemplu îl constituie capitolul XXX, în care autorul povestește cum, după fuga sa din captivitate și retragerea tătarilor din Transilvania, el și însoțitorul său ajung la Alba Iulia, pe care o găsesc într-o jalnică stare de devastare și abandon¹. Despre grozăviile petrecute aici vorbesc trupurile morților, împrăștiate cale de două zile de mers în jurul cetății și pământul înroșit, din loc în loc, de sânge, asemenea rubricaturilor din manuscrise.

De numero vero laicorum maiorum et minorum, qui suffocati fuerunt paludibus et aquis, igne concremati et gladio interempti, nulli mortalium possit fieri certitudo. Nam per campos et vias iacebant corpora multorum mortuorum aliqua capite diminuta, aliqua frustatim divisa in villis et in ecclesiis, ad quas recursum habuerant, concremata. Hoc exitium, hec perniciēs et hec strages tenebat duorum dierum itinera occupata totaque terra erat sanguine rubricata et existebant corpora super terram, sicut stant ad pascua per deserta greges pecorum, ovium et porcorum et sicut in lapidinis secti lapides ad structuras.

În această succesiune de imagini dure, metafora „pământului înroșit de rubricaturi de sânge” este, fără îndoială, cea mai capabilă să lovească în sensibilitatea unui cititor obișnuit cu cartea manuscrisă de factură înaltă (și câtuși de puțin cu vederea efectivă a sângelui). Dar mai pregnantă și elocventă pentru comuna *forma mentis* ce-l unește de cititorii săi este continuarea pasajului, în care Rogerius recurge la teoria celor patru elemente (prezentate în ordinea apă, pământ, foc și aer) pentru a reda diferitele fațete ale morții ce i se relevă în fața ochilor îngroziți, toate îngemănate simbolizând universul întreg cuprins de forțe descinse, parcă, din Infern:

Habuit igitur aqua corpora mortalium suffocata; hec sunt a piscibus, a vermibus, ab avibus in aquis degentibus devorata. Terra illorum corporum dominium est adepta que occubuerunt venenatis lanceis, mucronibus et sagittis; hec sanguine cruentate celi aves et dentate bestie tam domestice quam silvestres morsu usque ad ossa nequissime corroserunt. Ignis illa tenuit, que cremata sunt in ecclesiis et in villis. Interdum ignem ex crematione huiusmodi pingua extinguebant. [...] Cum autem in dominium trium elementorum universa corpora transivissent, videndum est, quid quarto relinquerunt elemento. Ad aerem igitur, qui quartum dicitur elementum, alia tria fetorem omnium corporum transmiserunt et sic ex fetore corruptus est et

¹ Izvoarele documentare și arheologia confirmă distrugerile ample suferite de cetatea de scaun a episcopului transilvan și par a sugera o drastică reducere a populației (nivelul demografic *ante* 1241 să fi fost atins din nou, după unele studii, doar în secolul al XV-lea), precum și o reducere a ariei de locuire în oraș. Rusu 1994; Sălăgean 2007, 48-50.

infectus, quod homines, qui per campos et vias et silvas ex vulneribus remanserunt semivivi, ex infectione aeris, qui forte vivere poterant, expiraverunt et sic aer huius crudelis exitii non est expers.

Reflecția nu este, fără îndoială, străină mentalității medievale și mai ales culturii ecleziastice, dar este relativ precoce, căci își va găsi forme de expresie mai numeroase (și poate chiar mai spectaculoase) în secole „amurgului Evului mediu”, mai ales după marea pandemie de ciumă, ajunsă în Europa un veac mai târziu. Registrul stilistic adoptat de Rogerius (*epistula* și, în același timp, *carmen*) îi permite să opereze selectiv între subiectele demne de a fi reținute și chiar să le expună în *crescendo*, într-o narațiune menită să-și impresioneze cititorii. Căci, fără îndoială, într-un registru personal, episodul trecerii sale la Alba Iulia nu poate să fi fost trăit mai traumatic decât asediul Oradei, de exemplu, trăit direct. În cadrul narațiunii, însă, el reprezintă tocmai momentul culminant, amplificat, ca atare, din rațiuni de natură literară.

Mai important decât recursul la această formă de memorie selectivă, ne apar, însă, anumite omisiuni ale lui Rogerius și chiar aplicarea unui anumit filtru ideologic în relatarea anumitor episoade. În perioada interbelică a existat o adevărată dezbatere între mai mulți istorici români cu privire la posibilele motivele pentru care în operă nu sunt menționați românii. Gheorghe Popa-Lisseanu, de exemplu, îl justifică pe Rogerius afirmând că nu ar fi cunoscut prea bine realitățile locale, aflându-se la Oradea „numai într’o misiune temporală” (Rogerius 1935, 8, nota 1); în același sens, de altfel, traducătorul român refuză argumentul că autorul ar fi fost arhidiacon al catedralei din Oradea în 1241, când marea invazie tătărească l-a surprins acolo (și asta chiar dacă dovezile erau, chiar și la vremea sa, irefutabile). În tentativa de a explica lipsa menționării românilor din lucrare, apoi, reputatul istoric și filolog propune ca probă indirectă referința la „*caneseos, id est balivos*” în capitolul XXXV din *Carmen miserabile*, termen sub care s-ar ascunde în opinia sa „cnejii”, exponenți ai unei instituții medievale tipic românești (Rogerius 1935, 13-16). Istoriografia contemporană consideră, însă, că termenul traduce instituția mongolă a „hanului”¹. Datorită acestor preocupări, deseori însoțite de dezbateri artificiale și sterile tot mai îndepărtate de conținutul real al lucrării lui Rogerius, o parte din istoriografia românească pare să fi pierdut din vedere aspecte esențiale surprinse în lucrare, precum și contextul său mai amplu, care reflectă anumite contrapunerii etnice reale, prezente în interiorul corpului politic al Regatului ungar în preajma anului 1241.

¹ Astfel explică Șerban Papacostea mențiunea: „Satele teritoriilor ocupate de tătari au fost distribuite între hani (*canesii*), care împărțeau justiția și storceau de la populație produsele de care aveau nevoie. Potrivit mărturiei canonicului Rogerius, hanul în a cărui dependență se afla, comanda peste o mie de sate”, Papacostea 1993, p. 97.

Elementul germanic în *Carmen miserabile*

Mult mai relevantă este, în opinia noastră, atitudinea lui Rogerius față de elementul germanic din Transilvania, coloniștii sași reprezentând, chiar din acea epocă a începuturilor așezării lor în ariile de colonizare, grupul etnic cel mai evoluat dintr-o perspectivă economică și culturală. Marea invazie a tătarilor surprinde colonizarea săsească într-un moment de mare avânt, amplificat de dobândirea de privilegii colective specifice, prin bula de aur a regelui Andrei II de la 1224. Este surprinzător faptul că Rogerius nu menționează nimic despre distrugerea de către tătari a marilor așezări urbane săsești din Transilvania, în frunte cu Sibiul. Din contră, sursele cronicărești ale vremii insistă tocmai pe acest aspect,¹ iar istoricii contemporani concordă asupra faptului că sudul Transilvaniei a reprezentat regiunea cea mai lovită în timpul invaziei, atât în momentul atacului inițial, cât și în timpul retragerii (cfr. Sălăgean 2007, 48). Rogerius ar putea fi scuzaț prin faptul că nu a avut contact direct cu hoarda tătară comandată de hanul Böyek (sau Budjek) care a lovit direct regiunile meridionale ale Transilvaniei,² împletindu-și involuntar destinul cu tătarii din oastea hanului Kadan (căci, luat în captivitate de aceștia, autorul nostru ajunge să slujească pe lângă una dintre căpeteniile mongole). Hoarda lui Kadan trecuse Carpații orientali prin Nord, atacând Rodna (cucerită pe 30 martie 1241) și jefuind Bistrița (pe 2 aprilie), continuându-și mai apoi campania de cucerire și jaf pe valea Someșului, lovind Dejul cu minele de sare din zonă, cetatea regală de la Dăbâca, Clujul (ocupat cu forța pe 11 aprilie) și Zalăul (Gonța 2010, 61-63, care prezintă un cadru mai articulat al operațiilor coordonate de hanii Kajdan și Büri). În cele din urmă, în zilele 16-17 aprilie, Kadan și oastea sa, dotată cu șapte mașini de război și călăuzită de o serie de forțe locale, asedia Oradea, eveniment trăit direct de autorul nostru.

Din toată această succesiune de evenimente reconstruite din auzite, dar de la martori direct implicați în evenimente (cum ne avertizează în prolog), Rogerius reține doar selectiv câteva, acordând cel mai amplu spațiu evenimentelor ce implicau regele și curtea, prelații de vârf ai Ungariei, respectiv chestiunii cumane. Referințele la Transilvania sunt mai mult incidentale în această secțiune a textului, dar o bună parte din ele îi implică pe sași. Nu doar că Rogerius trece sub tăcere distrugerile suferite de comunitățile germane din Transilvania (spre deosebire de Sibiu și sudul Transilvaniei,

¹ *Annales Erphordenses*, pentru anul 1242, rețin informația: „*Eodem anno Tartari in Ungaria, terra scilicet Septem castrorum, civitatem dictam Hermanii villam in Aprili expugnantes, usque ad centum ibi peremerunt, praedicatorum cenobium ibidem incendentes*” (*MGH. S.*, vol. XVI, 34). În termeni similari este relatată informația și de cronicile altor orașe germane. Cfr. Fara 2014, 76.

² Acest corp de oaste, intrat în Transilvania prin Țara Bârsei la 31 martie 1241, a anihilat în bătălie forțele locale conduse de voivodul Pousa Csák, după care s-a despărțit pentru a iniția campania de jaf pe două direcții: una prin Cetatea de Baltă, Alba Iulia și, probabil, Turda, respectiv o a doua, care a înaintat de-a lungul văii Oltului, prin Făgăraș, jefuind mănăstirea Cârța, Sibiul (cucerit pe 11 aprilie), respectiv prin celelalte scaune săsești – Miercurea, Sebeș, Orăștie, iar apoi, pe cursul Mureșului, spre Hunedoara și Cenad. Aici îi va întâlni Rogerius în preajma zilei de 25 aprilie, când, în fuga sa de la Oradea, încercase să își croiască drum spre sudul regatului (Gonța 2010, 53-59).

despre Bistrița și zona de colonizare săsească din nordul regiunii el putea avea, fără îndoială, o cunoaștere circumstanțiată, căci fusese lovită direct de oamenii hanului Kadan), dar acolo unde referințele la elementul germanic există, ele sunt cel mai adesea negative.

Cel mai elocvent caz este episodul cuceririi Rodnei (cap. XX), târg mare și bogat, locuit de o „mulțime fără număr” de coloniști germani specializați în extragerea și prelucrarea argintului, „oameni belicoși” și „bine înarmați”, care nu se dau în lături de la a bloca cu armele înaintarea tătarilor. Hanul Kadan îi învinge, însă, printr-o stratagemă: bate în retragere, prefăcându-se învins, doar pentru a ataca târgul lipsit de întărituri, în vreme ce locuitorii sărbătoresc victoria, reputată chiar în ziua de Paști, îmbătându-se cu vin (Goanță 2010, 61). Episodul constituie pentru Rogerius ocazia pentru o observație acidă, căci el pune această gravă eroare a „teutonilor” pe seama „patosului” care i-ar caracteriza („*Tunc populi cum victoria revertentes armis depositis inebriari vino, prout Theutonicorum furia exigit, inceperunt, sed ipsi Tartari subito venientes, cum fossata, muros et munitiones aliquas non haberent, villam ex multis partibus intraverunt*”, Master Roger 2010, 166). Expresia „*furor Theutonicus*” își are originea în *Pharsalia* lui Lucan (I, 255), dar fusese reutilizată adesea, devenind un adevărat topos literar, în surse mult mai apropiate de Rogerius referitoare la războaiele din Italia ale împăraților romano-germani Frederic I „Barbarossa” și Henric al VI-lea (Giese și Ruffe 2001, 41-50).

Locuitorilor Rodnei și „comitelui” lor „*Aristaldus*”,¹ Rogerius nu le reproșează doar pasiunile dezordonate, ci mai cu seamă lipsa de loialitate față de rege și restul Creștinătății îngenunchiate de invazia tătară. Căci greavul, împreună cu 600 dintre cei mai buni soldați ai săi, acceptă să îl însoțească pe Kadan și pe tătarii săi, călăuzindu-i în campania sa de jaf prin Transilvania, în schimbul protecției hanului pentru restul populației Rodnei. Grație lor, afirmă autorul nostru, tătarii traversează țara prin locuri tainice, ajungând astfel rapid în proximitatea Oradiei: „*Cadan rex [...] Rudana expugnata et capto Aristaldo comite elegantiores sexcentos armatos Theutonicos elegit, qui sub iurisdictione dicti comitis extiterunt. Hiis prestantibus ducatum Tartaris per silvas et nemora, rupes et precipitia prope Waradinum civitatem subito advenerunt*” (Master Roger 2010, 198, cap. XXXIV). În fapt, conform datelor istorice, trecerea tătarilor prin Transilvania, de la Rodna la Oradea, durează 17 zile, timp în care sunt trecute prin foc și sabie (nu fără o înverșunată rezistență, însă) mai multe centre urbane și fortificații.

Nici celelalte trimiteri la sași din *Carmen miserabile* nu scapă de filtrul deformativ al lui Rogerius, întotdeauna prompt în a taxa patosul nestăvilit al germanilor. În capitolul XXX, unde evocă „episcopii și ceilalți clerici” căzuți în bătălia de la Muhi, autorul nostru îl menționează și pe Nicolae de Sibiu, prepozit al sașilor și vice-cancelar al regelui. Dintre diferiții înalți prelați evocați aici, unii lăudați pentru

¹ „*Heristoldus*”, conform unui document din 1243 al regelui Bela IV; legat de acest *greav* al Rodnei, cfr. Gündisch 1993, 121.

calitățile lor morale, intelectuale sau pentru prestața oferită de originea lor nobilă, prepozitul Nicolae este singurul amintit pentru atitudinea sa belicoasă: s-ar fi aruncat în luptă „ucigând cu sabia înroșită de sânge”, în momentul în care a devenit sigur de iminența morții: „*Nicolaus Scibiniensis prepositus regis vice-cancellarius nobilibus natalibus ortus, qui unum de maioribus, antequam se necis necessitati subiceret, cruentato gladio iugulavit*” (Master Roger 2010, 186). Singularitatea gestului său, justificabil mai degrabă de ethosul cavaleresc insuflat de o educație aristocratică, dar oprit de norma canonică ce le interzicea clericilor să verse sânge, fie chiar și pe cel al dușmanului, pe câmpul de luptă, pare să fie taxată negativ de Rogerius.

Mai explicit negativă este atitudinea sa față de locuitorii, și ei sași, din satul *Pons Thomae*, Tămașda de astăzi, pe Criș („*Pontem Thome magnam Theutonicorum villam super fluvium Crisii positam*”, cap. XXXIV), care nu îi îngăduie lui Rogerius și suitei sale trecerea lor spre Cenad, în convingerea deșartă că vor putea rezista atacului iminent al tătarilor.¹ Aici nu încapă îndoială că Rogerius este critic la adresa lor (și chiar ironic față de încrederea lor oarbă în propriile forțe); fanfaronada lor, lipsită de orice rațiune, își are deznodământul tragic și inevitabil în măcelul nediscriminat al tuturor locuitorilor satului, petrecut câteva zile mai târziu (Master Roger 2010, 204).

Observații similare s-ar putea face și în legătură cu alte mențiuni ale germanilor, presărate aparent incidental în operă: în capitolul XXIV, de exemplu, când amintește de asasinarea regelui cumanilor Kuten, aflat sub protecția regelui Bela al IV-lea, Rogerius afirmă că fapta ar fi fost perpetuată de „*Hungari et Theutunici armati intrantes pallatium*” (Master Roger 2010, 172). Crima este condamnată de autor, căci regele cuman tocmai primise botezul creștin, și e pusă pe seama unei gloate furioase („*populorum multitudine*”), dar Rogerius nu ezită să prezinte cele două ipoteze care circulau în epocă cu privire la posibila autori morali ai asasinatului: ducele Austriei Frederic al II-lea de Babenberg sau chiar regele Ungariei. Sub vălul unei aparente imparțialități (căci autorul declară că nu dorește să se pronunțe în acest sens, întrucât nu este în posesia informațiilor necesare), el ia totuși poziție, susținând că e puțin verosimilă teza conform căreia asasinatul ar fi fost ordonat de Bela al IV-lea: „*hoc verisimile non esse, quod rex, qui ipsum de sacro fonte levaverat et securitatem sibi dederat prestitio iuramento, tantum facinus perpetrasset*” (Master Roger 2010, 174). De fapt, pasajul apare chiar mai puțin favorabil ducelui de Austria dacă este citit în context: în capitolul precedent (XXIII) Rogerius discută tocmai de intervenția lui ducelui Frederic în Ungaria, sosit în ajutorul lui Bela al IV-lea, dar „*cum paucis, tanquam facti nescius et inermis*”. Contribuția sa s-ar fi limitat la câteva ciocniri cu o serie de cete de tătari întâlnite lângă Pesta, prilej cu care ducele ar fi luptat, ca la turnir, cu un han tătar, doborându-l de pe cal, și ar fi ucis un altul, care venise să-l ajute pe cel dintâi, faptă de arme nu tocmai onorabilă (*ibid.*, 170-172).

¹ „*Sed Theutunici nos transire per pontem nullatenus permiserunt, immo institerunt quamplurimi, ut una cum eisdem villam eorum bene munitam defendere deberemus. Quod plurimum displicebat*”. Master Roger 2010, 200-202.

Vălul imparțialității afișate de Rogerius se destramă tocmai în legătură cu acest personaj, explicitându-se, astfel, și atitudinea sa negativă (sau cel puțin critică), altfel greu de înțeles, față de coloniștii germani din Ungaria și Transilvania¹. Într-un scurt capitol (XXXIII) care încheie relatarea înfrângerii armatei regale, Rogerius amintește despre atitudinea duplicitară a ducelui Austriei în raport cu regele ungar, care îi solicitase ajutorul: nu doar promisiuni neonorate, ci chiar adevărate campanii de jaf la vest de Dunăre, destinate spoliei refugiaților mai înstăriți proveniți din Ungaria, precum și ocupării unor cetăți din apropierea graniței, sub pretextul protejării lor de un eventual atac al tătarilor (conflictul se va acutiza mai ales în legătură cu controlul orașului Győr). Astfel, regatul lui Bela al IV-lea s-ar fi regăsit lovit din ambele părți: „*Dux prospecto iam, quod Hungari essent unanimiter in fuga, sibi multos milites aggregavit eos contra Hungaros in Hungariam transmittendo et sic Tartari ex illa parte Danubii destruebant et ex ista Theutonici depredabantur*” (Master Roger 2010, 196). Pe seama escaladării conflictului într-un război deschis între unguri și „germani”, pentru care principalul vinovat este, în ochii săi, ducele Austriei, autorul nostru pune și foamea ce a lovit regatul în anii următori invaziei tătare, situație paradoxală dată fiind bogăția de bani și resurse a locuitorilor („*cum tam Theutonici quam Hungari essent multum divites in pecunia et rebus, eos usque ad extremam exinanitionem nequiter spoliavit et miseri Hungari devorabantur ubique morsu amarissimo*”, *ibid.*; cfr. Fara, 76-79).

De fapt, între motivele de disensiune internă care ar fi contribuit la dezastrul ce a lovit regatul, Rogerius nu uită să menționeze și despre existența unui complot al magnaților împotriva regelui Bela al IV-lea, alimentat tocmai de ducele Austriei, care ar fi avut ca scop înlăturarea Arpadienilor de pe tronul Ungariei și oferirea coroanei împăratului romano-german Friederich al II-lea de Hohenstaufen, moștenitor și al coroanei Siciliei (cap. IX). Anumiți baroni ai Ungariei, nemulțumiți de tentativele de reformă politică și administrativă ale lui Bela al IV-lea, „*Duci Austrie litteras cum certis pactis et conditionibus destinando domino Frederico Romanorum imperatori coronam regni et Hungariam dare promittebant*”. Trimisul lor ar fi fost, însă, capturat de oamenii regelui înainte să ajungă la destinație, iar complotul devoalat. Conform afirmațiilor lui Rogerius, căci informația nu își găsește confirmare în alte surse, regele ar fi reacționat dur împotriva conjuraților, condamnându-i pe drept la moarte și distrugându-le reședințele („*statuit, quod terra malis hominibus purgaretur*” și „*sedes baronum cremari fecerit*”, Master Roger 2010, 150).

Simpla mențiune în text a împăratului romano-german clarifică atitudinile lui Rogerius față de ducele de Austria și coloniștii de origine germană din Ungaria și

¹ În fond, cu acești coloniști germani, purtători ai culturii și valorilor Europei latine, Rogerius ar fi avut cele mai multe puncte de contact. Singurele așezări definite ca fiind bogate și înfloritoare din regiune sunt tocmai cele locuite de sași: dacă Rodna este prezentată ca „*divitem Rudanam, inter magnos montes positam, Theutonicorum villam*”, Pesta e definită „*magna et ditissima Theutonica villa*” (Master Roger 2010, p. 166, respectiv p. 160).

Transilvania. Căci în anul 1243, când cel mai probabil el scrie *Carmen miserabile*, conflictul dintre papalitate și împăratul romano-german, care dura de câteva decenii, era departe de a se fi încheiat. Teatrul de confruntare militară fusese Lombardia în principal, dar și sudul Italiei. În 1240 împăratul anihilase complet în Apulia două fiefuri ale partidei pontificale: fuseseră cucerite și făcute una cu pământul (*more romano*) Monte Sant'Angelo și Benevento (iar Torrecuso, patria probabilă a autorului nostru, se afla în imediata proximitate a orașului); Roma însăși era direct amenințată cu cucerirea, fiind chiar ocupată de trupe loiale împăratului la un moment dat. Identificăm, astfel, rațiunile ideologice (și, în același timp, personale) din spatele filtrului deformativ prin care autorul ne prezintă realitatea ungară și transilvană.

Transferul unor opțiuni anti-imperiale în planul etnic, cu atitudini critice față de populația germană, reprezintă un fenomen observat și în scrierile altor autori cu un background cultural similar cu al lui Rogerius, caracterizând o anumită parte a literaturii polemice produse în Italia secolelor XII-XIII. Aici polemica guelfilor față de tentativa casei de Hohenstaufen de a incorpora sudul Italiei în Imperiul romano-german capătă accente șovine, transformându-se într-un atac nediscriminat împotriva nemților, cei mai mulți aflați în dregătorii importante și în poziții de putere. Literatura polemică produsă de Curia romană vehiculează tocmai aceste stereotipuri etnice, după cum observă Hannelore Zug Tucci într-un studiu dedicat subiectului: preconcepțiilor de sorginte antică precum „*furor teutonicus*” (resemantizat uneori drept „*rabies*”) li se alătură exemple contemporane legate de cruzimea nejustificată a guvernanților germani. De exemplu, Markward von Annweiler, regent al Regatului Siciliei și tutorele desemnat al viitorului împărat Frederic al II-lea, este calificat într-o scrisoare a lui Inocențiu al III-lea drept „*tyrannus, hostis Dei, ecclesie inimicus, persecutor regni, pirata, predo, raptor*” și i se atribuie cele mai scelerate abuzuri împotriva „libertăților italiice” sau acte de o cruzime inacceptabilă (Zug Tucci 1994, 58-59).

Textul lui Rogerius nu este de natură polemică, fiind adresat unor membri ai Curiei romane, așadar un „produs intern” aceluiași grup politic și intelectual care se recunoștea în aceeași ideologie. Autorul nostru nu are nevoie să înfierzeze împotriva dușmanului comun, ci poate să se limiteze la aluzii și ironii subtile sau să recurgă la *topoi* bine cunoscuți de interlocutorii săi. El trebuie, de asemenea, să țină seama de multiplele sale subordonări, prin originea sa – față de însuși Frederic al II-lea (împărat și rege al Siciliei), respectiv în calitate de prelat al Regatului ungar – față de Bela al IV-lea. De aceea tonul său poate apărea moderat și echidistant în raport cu cei doi monarhi (iar remarca a fost formulată de mai mulți istorici). În spatele acestei echidistanțe abil afișate se ascund, însă, opțiuni politice clare și o loialitate absolută față de Sfântul Scaun, căruia Rogerius îi datorează întreaga sa carieră ecleziastică.

Un episod din viața sa rezumă cel mai bine această atitudine. Biograful său Toma din Split povestește cum, câțiva ani după numirea sa ca arhiepiscop, în ianuarie 1252, Conrad al IV-lea de Hohenstaufen, fiul faimosului Frederic al II-lea „*stupor mundi*” și moștenitorul tronurilor Germaniei, Siciliei și Ierusalimului, poposește în orașul dalmat, fiind bine primit de autoritățile civile. Arhiepiscopul Rogerius, amintindu-și că regele,

asemenea tatălui său, fusese excomunicat, iar sentința nu fusese încă revocată de papă, decretează întreruperea serviciilor liturgice în biserici și părăsește în grabă orașul. Regele e primit cu fast de autoritățile laice și i se pune la dispoziție palatul arhiepiscopal (cea mai fastuoasă și confortabilă clădire la dispoziție) pe post de reședință temporară, pe durata sejurului. Cu toate acestea, ofensat de plecarea arhierelui (mai ales întrucât îl considera un supus al coroanei Siciliei, în virtutea originii sale campane), îi transmite amenințări și caută să se răzbune, răscolind arhiva arhiepiscopală în căutarea de documente de natură să-l compromită pe Rogerius în ochii regelui Bela al IV-lea („*versando scrinii cartulas, quas ibidem reperit, multum sollicite perquirebat, si forte aliquod inveniretur scriptum, ex quo posset ipsum de infidelitate sui regis infamie nevo notare*”, Thomas of Split, 2006, 364). Câteva zile mai târziu, fără a fi reușit – aparent, să-și ducă la îndepline planurile, regele se îmbarcă și pornește spre coastele Siciliei. „*Et archiepiscopus ad sedem suam reversus est*” – conchide laconic Toma.

Concluzii

Problemele pe care le-am evocat aici, mai succint sau mai pe larg, ilustrează în mod convingător, credem, cum un text suficient de bine cunoscut, mai ales în rândul specialiștilor sau pasionaților de istorie, poate rezerva încă suficiente surprize și spațiu de dezbateră, dacă e supus unei interpretări încrucișate, care îmbină metodele cercetării istorice cu cele specifice filologiei textuale, studiilor lingvistice, stilistice și literare. El constituie un bun exemplu cu privire la modul în care recuperarea atentă a tuturor acelor elemente utile ce țin de filologia textuală sau de interpretarea literară și chiar politică și ideologică a unei opere precum cea de față este în măsură să ofere argumente noi pentru dezbateră istorică; la rândul său, reconstrucția atentă a contextului istoric ne permite accesul la un nou nivel de lectură, în care omisiunile sau realitățile distorsionate se explicitează. O mai profundă înțelegere se generează, așadar, din dialogul permanent dintre filologie și istorie, respectiv din alternarea de metode specifice fiecăreia dintre aceste discipline.

Referințe bibliografice

- Büntgen, Ulf – Di Cosmo, Nicola. 2016. *Climatic and environmental aspects of the Mongol withdrawal from Hungary in 1242 CE*, in: Scientific Reports 6, 25606; doi: 10.1038/srep25606.
- Cocci, Alfredo. 1996. «Crudelitas, astutia et malitia» dei Mongoli nel «Carmen miserabile» (a. 1244) di Ruggero Apulo, în *Temi e immagini del Medio Evo. Alla memoria di Raoul Manselli da un gruppo di allievi*, ed. E. Pásztor, Roma: Studium, p. 167-188.
- Curtius, Ernst Robert. 2013. *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Engel, Pal. 2001. *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, trad. Tamás Pálosfalvi, îngr. Andrew Aiton, London-New York: I. B. Tauris.
- Fara, Andrea. 2014. *L'impatto delle invasioni mongole nelle terre ungheresi: la guerra e la carestia attraverso il "Carmen miserabile" di Ruggero di Puglia (1244)*, în *Guerra y carestía en la Europa medieval*, ed. P. Benito i Monclús – A. Riera i Melis, Lleida, pp. 65-86.

- Giese, Wolfgang – Ruffe, Rex. 2001. “*furoris Teutonici ductor!*” *Kaiser Friedrich Barbarossas Kriegsführung in Italien. Eine Wiederauferstehung des “furor teutonicus?”*, în: *Sine ira et studio. Militärgeschichtliche Studien zur Erinnerung an Hans Schmidt*, ed. Uta Lindgren et alii, Kallmünz: Lassleben, pp. 41–50.
- Gonța, Alexandru. 2010. *România și Hoarda de Aur, 1241-1502*. Iași: Ed. Demiurg.
- Gündisch, Konrad Gustav, 1993. *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag.
- Horváth, János. 1954. *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jakó, Zsigmond. 1977. *Philobiblon transilvan*. București: Kriterion.
- Janson, Tore. 1975. *Prose Rhythm in Medieval Latin from the 9th to the 13th Century*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Kiss, Andrea. 2014. *Weather and Weather-Related Natural Hazards in Medieval Hungary II: Documentary evidence from the 13th Century*, în *Medium Aevum Quotidianum*, 68, 5–46.
- Rusu, Adrian Andrei. 1994. *Cetatea Alba Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi și noi*, în *Ephemeris Napocensis*, IV, 331-351.
- Sălăgean, Tudor. 2007. *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*. Cluj-Napoca: CST.
- Surdich, Francesco. 2017. *Ruggero da Torrecuso*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 89, *ad vocem*. On line: [https://www.treccani.it/enciclopedia/ruggero-da-torrecuso_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ruggero-da-torrecuso_(Dizionario-Biografico)/), ultima consultare 8.11.2021.
- Turchányi, Tihamér. 1903. *Rogierius mester Siralmas éneke a tatárjárásról*, în *Századok* 37 (1903), p. 412–30, 493–514.
- Turcuș, Șerban. 2022 (sub tipar). *Cardinali di curia nelle vicende transilvane del Duecento*, în: *Tradizioni e istituzioni religiose nello spazio culturale italo-romeno tra Medioevo e prima età moderna (Atti delle Giornate di Studio «Rosa del Conte»*, Università Cattolica del sacro Cuore, Milano, 24-25 ottobre 2019), Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo.
- Zug Tucci, Hannelore. 1994. *Dalla polemica antimperiale alla polemica antitedesca*, în *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento. Relazioni tenute al convegno internazionale di Trieste (2-5 marzo 1993)*, 45-64. Rome: École Française.

Surse

- Göckenjan, Hansgerd – Sweeny, James Ross (ed.). 1985. *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250*, p. 127–224. Graz: Styria.
- Katona, Tamás. 1981. *A tatárjárás emlékezete*, p. 111–152. Budapest: Magyar Helikon.
- Master Roger. 2010. *Magistri Rogerii Epistola in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta / Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady. Budapest: CEU Press.
- Radulović, Jennifer (ed.). 2012. *Maestro Ruggero, Carmen miserabile. La distruzione dell'Ungheria ad opera dei Tartari*. Genova – Milano: Casa Editrice Marietti.
- Rogierius. 1935. *Carmen miserabile / Cântecul de jale de Rogierius*, traducere de G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Historiae Dacoromanorum / Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. V. București: tipografia Bucovina.
- Rogierius. 1938. *Rogierii Planctus destructionis Regni Hungariae per Tartaros (Carmen miserabile)*, ed. Juhász László, în *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, vol. 2, ed. Szentpétery Imre, pp. 543-588. Budapest: Academia Litter. Hung.
- Rogierius. 1979. *Carmen miserabile*, ediție și traducere de Helmut Stefan Milletich. Eisenstadt: Roetzer.
- Rogierius. 2006. *Carmen miserabile / Cântecul de jale de Rogierius*, traducere de G. Popa-Lisseanu, ediție anastatică, cuvânt înainte de Doru Manta, postfață de Emanuel Engel, Oradea: Editura Arc.

Rogierius. 2020. *Carmen miserabile / Cântecul de jale de Rogierius*, în: *Izvoarele istoriei românilor/ Fontes Historiae Daco-Romanorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Thomas of Split. 2006. *Thomae archidiaconi Spalatensis, Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*. Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol and James Ross Sweeney. Budapest: CEU Press.

Abrevieri

MGH.S = *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*. vol. XVI, ed. Georgius Henricus Pertz, Hannover, 1859.